

Szín – játék – költészet

Tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István tiszteletére

Szerkesztette

•

Czibula Katalin

Demeter Júlia

Pintér Márta Zsuzsanna

Partium Kiadó – Protea Egyesület – *reciti*

Budapest • Nagyvárad
2013

A kötet megjelenését az OTKA 83599. számú programja,
a Partiumi Keresztény Egyetem és
a Lectio Kulturális Egyesület támogatta.

A borító a *Kilianus* (Kolozsvár, 1767) című színlap felhasználásával készült
Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár, Győr, G. XXIII. 2. 11. 58.

Fotó: Medgyesy S. Norbert

Szerkesztette:

Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta Zsuzsanna

Könyvünk a Creative Commons *Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább!* 2.5
Magyarország Licenc (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.

Köteteink a *reciti* honlapjáról letölthetők. Éljen jogaival!

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

OMAGIU. Kilián István

Szín – játék – költészet: tanulmányok a nyolcvanéves Kilián István
tiszteletére / szerkesztette: Czibula Katalin, Demeter Júlia, Pintér Márta
Zsuzsanna. - Oradea: Partium; Budapest: Protea Kulturális Egyesület, 2013
ISBN 978-606-8156-45-3; ISBN 978-963-7341-95-3

I. Czibula, Katalin (ed.)

II. Demeter, Júlia (ed.)

III. Pintér, Márta Zsuzsanna (ed.)

008

ISBN 978-606-8156-45-3

ISBN 978-963-7341-95-3

Kiadja a Partium Kiadó, a Protea Kulturális Egyesület és a *reciti*,
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
tartalomszolgáltató portálja ► <http://www.reciti.hu>

Borítóterv: Bánffi-Benedek Andrea

Tördelte: Hegedüs Béla

A bíró, a kertész és a kritikus

*Metaforák Kölcsey kritikai írásában**

A nyilvános és intézményes magyar kritika megszületése a 19. század elejére A esik. A vajúdas hosszú és éles vitáktól volt terhes. A bírálatok elfogadottságát egyebek mellett az is nehezítette, hogy az írói teljesítmények és publikációjuk többnyire anyagi áldozatot követeltek a szerzőktől, akik munkájukat jobbára mintegy a haza oltárán hozott áldozatnak tekintették. Kisfaludy Sándor egy 1816-os levele szerint „nálunk a’ Literátorság csupán csak Hazafiság; a’ kinek ezzel kellene kenyerét keresni, az éhel szomjan veszne”.¹ A pénzbeli juttatás hiányában legalább erkölcsi elismerést remélő írók rendkívül sértve érezték magukat, ha erőfeszítéseiket kritikával illették. Pápay Sámuel például igen rossz néven vette, hogy Horvát István szigorú recenziót írt az 1808-ban megjelentetett *A magyar literatúra’ esmérete* című könyvéről, és 1809-ben keserűen panaszolta esetét Kazinczynak: „Magam is elég hijánosságát látom munkámnak, de hát azért, hogy használni akarván, azt a világ eleibe eresztettem, azt érdemlettem e, hogy érette kigúnyoltassam? Tsunyaság kiadni az illy motskos kigúnyolásokat, igaz recenziók gyanánt.”² Nem segítette elő a kritikákra való nyitottságot annak jogi, bíróságot idéző szóhasználata sem, hiszen e metafora szerint író és műve az, aki és ami felett ítélet mondatik. Kölcsey például 1817-ben Berzsenyiről írott recenziójában általános szabálynak tekintette, hogy a kevésbé sikerült darabokat „kímélés nélkül elkellene törölni, [...] hogy méltósággal léphessünk a’ Maradék’ bírónak elébe, melly ítéleteiben igazságos leend”.³ A kertészeti metafora használatakor sem jártak jobban a szerzők, hiszen az is hasonlóan kategorikus döntéseket közvetített. Kölcsey ugyanebben az írásában néhány sorral korábban kigyűjtött Berzsenyi

* A tanulmány a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008 jelű projekt részeként – az Új Magyarország Fejlesztési Terv keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

¹ Kisfaludy Sándor Ruszek Józsefhez, 1816. ápr. 17. = KISFALUDY Sándor *Minden munkái*, I–VIII, kiad. ANGYAL Dávid, Bp., Franklin, 1892–1893 (a továbbiakban: KISFALUDY S. 1892–1893), VIII, 286.

² Pápay Sámuel Kazinczy Ferenchez, Pápa, 1809. ápr. 20. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, I–XXI, s. a. r. VÁCZY János, Bp., 1890–1911; XXII, s. a. r. HARSÁNYI István, Bp., 1927; XXIII, s. a. r. BERLÁSZ Jenő, BUSA Margit, Cs. GÁRDONYI Klára, FÜLÖP Géza, Bp., Akadémiai, 1960, VI, 341–342. Vö. MEZEI Márta, *Nyilvánosság és műfaj a Kazinczy-levelezésben*, Bp., Argumentum, 1994 (Irodalomtörténeti Füzetek, 136), 79–80.

³ KÖLCSEY Ferenc, *Berzsenyi Dániel versei* = KÖLCSEY Ferenc, *Irodalmi kritikák és esztétikai írások: I. 1808–1823*, s. a. r. GYAPAY László, Bp., Universitas Kiadó, 2003 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái) (a továbbiakban: KÖLCSEY 2003), 59.

verseiből egy sereg dagályosnak minősített kifejezést, és hozzátette, hogy azokat „olgy kinövésekhez lehet hasonlítani, miket az élőfán a 'nedv' bősége okoz, de a 'gondos kertész kimélés nélkül lehányi [értsd: levagdosni] szokott”.⁴ Bizonyos távolságból és az irodalmi kritika szempontjából nézve nem nagy a különbség bíró és kertész között: az előbbi jó és rossz cselekedet, az utóbbi virág és gyom között dönt. Mindkettő úgy jelenik meg a recenzióban, mint aki világos és megkérdőjelezhetetlen kritériumok alapján tud ítélni. Ezzel azt sugallja a szöveg, hogy az irodalmi kritikus is hasonló helyzetben van. De valóban így van-e ez, és Kölcsey kritikaelméleti szövegeiből is ez a sugallat olvasható-e ki?

Ideális esetben a bírónak nincs törvényhozói jogköre és feladata, főleg ha eltekintünk a precedens nélküli esetekben való ítélezés kényszerétől. Rendelkezésre áll ugyanis egy nagymértékben koherens szabályrendszer, melynek segítségével az elé kerülő eseteket előre megadott kategóriákba kell sorolnia, és ennek megfelelő kell ítéletet hoznia. Biztossá teszi helyzetét, hogy a törvényeket többnyire komoly társadalmi konszenzus támogatja, valamint kiterjedt és differenciált intézményrendszer szerez érvényt az egész jogrendnek. Bár a *kritika* és származékszavai a görög *ítélkezésre alkalmas* jelentésű *κριτικός* melléknév *bíró*, *kritikus* jelentésben főnevesült alakjából ered,⁵ tehát határozottan a jogi fogalomvilághoz tartozik, az irodalomkritika érdemi eltéréseket mutat az igazságszolgáltatáshoz képest. Noha a kritikusként – nyelvújítás kori szóval: ítésznek⁶ – is minősítés, ítélethozatal a célja, ő lényegesen más helyzetben van, mint a bíró. Az irodalomkritikáról azt lehet mondani, hogy a végrehajtó hatalommal nyomatékosított, törvénykönyvben, cenzori utasításban vagy más egyéb hivatalos rendeletekben testet öltött szabályok hathatósan tudják ugyan befolyásolni értékminősítések megszületését és jellegét, de mivel ezek inkább államhatalmi, mint esztétikai megalapozottságúak, az irodalomkritikai gondolkodás történetében nemigen hagynak maradandó nyomot, s termékenyítők sem szoktak lenni. Kötelező érvényű, nyilvánosan kihirdetett, általánosan elfogadott törvények hiányában viszont a kritikusra többértű feladat hárul: magának kell kialakítani és hitelessé tenni azokat a normákat, melyekhez viszonyítva az egyes műveknek értéket tulajdonít, és el kell végeznie a mű és a normák szembesítése révén a minősítést. Ez persze nem jelenti azt, hogy a kritikus számára ne lenne hozzáférhető hagyomány által örökített normakészlet. Sőt bizonyosan rendelkezik is ilyennel. Azt azonban semmi nem szavatolja, hogy pusztán a tradíció révén akár többé-kevésbé egyseges, ellentmondásmentes, teljes rendszert képező normakészlethez juthat. Így saját normarendszere kialakítása során egyrészt a kodifikációhoz hasonlítható feladatot kell ellátnia, amikor az esetleg redundáns vagy egymásnak ellentmondó, különböző alapelvekre épülő mozzanatokból válogat, másrészt jogalkotáshoz hasonló műveletet kell végeznie, mikor az egyseges rendszer létrehozása érdekében hiányzó elemekkel kell kiegészítenie normakészletét. Judíciummal rendelkező, érzékeny kritikus és számottevő alkotás találkozása esetén a bíráló nem mechanikusan pusztán azt vizsgálja, hogy a mű milyen mértékben felel meg egy éppen rendelkezésre álló normakészletnek, hanem az alkotás hatására igazít normakészletén, amikor a kritikus – mint a precedens nélküli esetben ítélező bíró –

⁴ KÖLCSEY Ferenc, *Berzsenyi Dániel versei* = KÖLCSEY 2003, 58.

⁵ Lásd *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, I–IV, főszerk. BENKŐ Loránd, Bp., Akadémiai, 1984 (a továbbiakban: TESZ); *Ógörög–magyar szótár*, szerk. GYÖRKÖSY Alajos, KAPITÁNYFI István, TEGYEY Imre, Bp., Akadémiai, 1990.

⁶ Vö. TESZ.

szintén törvényhozói szerepbe kerül. A modern államban a végrehajtó hatalom és a bíróság kizárólagossága biztosítja a törvénykezés eredményességét. Ezzel szemben a saját maga által kimunkált normák alapján ítélkező kritikus véleményének közösségi elfogadtatását nehezíti, hogy egy időben több, egymással versengő, különböző területen és eltérő mértékben egymással szembenálló normarendszer létezik. Ehhez járul, hogy a gyakorlatban leggyakrabban nem az előfeltevéseket világosan megfogalmazó, jól kidolgozott rendszerek ütköznek egymással, hanem inkább csak a normakészletek egy-egy részei manifesztálódnak az egyes megnyilatkozások során, és világszemléleti előfeltevéseivel együtt a rendszer egésze mind a kortársak, mind az utókor számára sokszor csak később konstruálható meg. Míg a bíró döntésének tőle független végrehajtó apparátus szerez érvényt, a kritikus – különösen a 19. század eleji Magyarországon – sokkal gyengébb intézményi támogatást tudhat maga mögött, így az is sokszor szerepe részévé válik, hogy fellépésével meggyőzze a közvéleményt, ami többnyire kanonizációs küzdelmekben való részvételt jelent.

Kölcsey recenzióbeli kertésze közelebb van az általam vázolt bíróhoz, mint a kritikushoz. A hasonlat ugyanis olyannak mutatja őt, mint aki számára könnyen megoldható probléma dönteni vad- és nemes hajtás között, azaz a kettő elkülönítését biztos ismervek alapján el tudja végezni. Továbbá a *kertész* előtt álló *gondos* jelző és a tevékenység megnevezéséhez (levagdosás) kapcsolódó szokásosságot kifejező segédige („szokott”) mind azt sugallja, hogy a kertész jóváhagyott, sőt elvárt feladatot végez, ami a szakmához kapcsolódó közösségi felhatalmazást tételez. A kertész-metaphora ezen értelmezése úgy tünteti fel a kritikust, mint akinek meglévő közösségi felhatalmazása révén nem kell különösebb erőfeszítést tenni saját működésének igazolására. Kölcsey kritikaelméleti írásai és egyéb elejtett megjegyzései azonban ellentmondani látszanak egy ilyen kevésbé problematizált felfogásnak.

Első recenziójában, melyet Csokonai költészetéről írt, és mely 1815-ben keletkezett, de némi módosítások után csak 1817-ben jelent meg, a kertész helyzetétől eltérően egyáltalán nem tételezett összhangot saját és olvasóközönsége ítélete között. A kritika nyitó bekezdésében arról írt, hogy azon „Aesthetikus, ki Cs[okonai]ról szoll, kénytelen a’ nagyobb publicum’ értelmével megvívni, azonban ha állításai a’ tisztább ízlésnek regulájival ellenkezni nem fognak, nem leszen oka hogy akarki előtt is megpiruljon.”⁷ Bírálataiban kimondott ítéletének legitimációját tehát nem a közönség jóváhagyásától várta, hanem az általános esztétikai törvényekkel, a „tisztább ízlésnek regulájival” való összhangtól. Bár maguk ezek a törvények mint valós viszonyítási alapok nincsenek kifejtve a kritikában, és az idézett mondat is csak az 1817-es változatban bukkan fel,⁸ minden jel arra mutat, hogy a probléma már 1815-ben foglalkoztatta Kölcseyt, hiszen néhány hónappal a recenzió befejezése után, nekilátott *A’ Poësis és Kritika* című, végül töredékben maradt, tanulmányának. Ebben az időtálló kritika számára nélkülözhetetlen, feltételektől nem függő esztétikai törvények létezésének elvi lehetőségét és megfogalmazásuknak módját igyekezett kidolgozni. Az írás csonka volta és az 1816-ban papírra vetett újabb próbálkozás, a *Jegyzetek a’ Kritikáról és Poesisről*⁹ című szintén töredékes szöveg azt mutatja, hogy a szerző nem volt megelégedve az eredménnyel. Ez a második írás,

⁷ KÖLCSEY Ferenc, *Csokonai Vitéz Mihály’ munkájának kritikai megítéltetések* = KÖLCSEY 2003, 39.

⁸ Lásd KÖLCSEY 2003, 291–2, 301–302, 343.

⁹ KÖLCSEY 2003, 31–38, 249–263.

mely befejezetlensége miatt újabb kudarcot sejtet, a korábbi változatot szöveg szerint felhasználta, gondolatmenetét pontosította és továbbvitte. Azonban az újabb sikertelenség sem akadályozta meg Kölcseyt abban, hogy 1817-ben még további két határozottan ítélező recenziót írjon: egyet Kis Jánosról, a másikat Berzsenyiről. Mindez nem jelentette azt, hogy a probléma nyugvópontra jutott volna benne: 1823-ban megszületett egy később *Ízlés* címen publikált tanulmány részlete, mely új megfogalmazásban teszi fel a régi kérdést: vannak-e vagy legalább lehetségesek-e az ízlésnek olyan „közönséges” törvényei, „mellyek nem mint a’ polgári törvények bizonyos környülményektől függjenek, hanem mint a’ természetnek örök szabásai magokban és magoktól álljanak fenn, ‘s minden éghajlathoz, korhoz, temperamentumhoz szorosán illjenek, semmi elhajlást és kivételt meg ne szenvedjenek, szóval mint a’ *Kant* tapasztalás nélkül származott ideáji a’ közönségesnek és szükségesnek eltörölhetetlen bélyegét viseljék magokon.”¹⁰ A gondolatmenet harmadszori elakadása arról tanúskodik, hogy Kölcsey megint nem jutott önmagát megnyugtató eredményre. Életművének kritikátörténetileg jelentős, későbbi darabjaiban is található fontos reflexiók a problémára,¹¹ de az említett töredékek koncentrálnak leginkább az adott elméleti kérdésre. Az elmondottak azért bírnak itt jelentőséggel, mert míg a bírálatokban szereplő egyes metaforákból egy igen határozott, talán még kételymentesnek is mondható kritikus arcéle rajzolódik ki, addig a kritika elméleti megalapozására tett kísérletek befejezetlensége és viszonylag nagy száma nem a naiv gyanútlanságra enged következtetni.

Az alapprobléma, mellyel a kritikusnak szembe kell néznie, az esztétikai értékítéletek egymást gyakran relativizáló volta. Mint az 1823-as *Ízlés*ben írta, Voltaire „nagyak kiáltozó Racint, de Shakespear nékie csapszéki versöntő vala. Ő felsőbbnek hitte saját Henriadját mint az Elveszett paradicsomot. Nyilván hirdette, hogy Homérnak minden érdeme csak a’ régiségben áll. Mind ezeket az Angolok és Németek másképen állítják.”¹² A mostani kérdésfelvetés szempontjából Kölcsey 1816-ban papírra vetett próbálkozásának gondolatmenetét érdemes áttekinteni, már csak azért is, mert ez az egyetlen töredék, mely még a szerző életében megjelent.¹³

A fejtegetés Kölcsey művészetfelfogása alapfogalmának kijelölésével kezdődik: a

Poesis, mint a’ szép mesterségek általán fogva, érzéseken fundáltatik, ‘s érzéseket veszen célba. Az érzés az emberi lélekből fejlik ki; ‘s minden a’ kiben ez a’ kifejlés egy vagy más úton akadályt nem szenvedett, alkalmas lehet, valamelly poetai művnek becsét kisebb vagy nagyobb mértékben érezni. Természetes, hogy itt az érzés alatt egyedül a’ szépnek, ‘s az azzal határos felségesnek, nagynek,

¹⁰ KÖLCSEY Ferenc, *Ízlés* = KÖLCSEY 2003, 106. Az idézettel kapcsolatban Kant és Kölcsey viszonyáról lásd S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Bp., Balassi Kiadó, 2005, 411–412.

¹¹ Lásd KÖLCSEY Ferenc, *Körner Zrínyijéről* = KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, I–III, s. a. r. SZAUDER Józsefné, SZAUDER József, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1960 (a továbbiakban: KÖLCSEY 1960), I, 532–534; KÖLCSEY Ferenc, *A leányörzö* = KÖLCSEY 1960 I, 594–596; KÖLCSEY Ferenc, *Kritika* = KÖLCSEY 1960 I, 659–664.

¹² KÖLCSEY Ferenc, *Ízlés* = KÖLCSEY 2003, 107.

¹³ A kézirat első bekezdésének utolsó mondata megjelent: *Élet és Irodalom*, 1826, I. köt., 1. rész, I. közlemény, előtt mottóként. A tanulmány törzse (az első bekezdés és az utolsó hat mondat nélkül) megjelent: Muzárium, 1829, IV. köt., 21. rész, I/5 közlemény, 16–27. Vö. KÖLCSEY 2003, 242–243.

kellemesnek st. érzését kell értenünk; a' mit a' testiségtől kölcsönözött szóval *ízlésnek* szoktunk nevezni.¹⁴

Az érzés itt felbukkanó fogalmával kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy Kölcsey az érzékszervi tapasztaláson (látás, hallás, tapintás stb.) kívül számol a lélek belső érzékelésével, melynek tárgyai egyebek mellett az említett esztétikai és vallási kategóriák. A *Töredékek a vallásról* című értekezésében például arról beszél, hogy van „bennünk bizonyos érzelem, melyet religiói érzelemnek nevezhetnénk”. E fogalmat megmagyarázandó a vallást a művészettel állítja párhuzamba: a religiói érzelem „szintúgy mint a szépnek érzete különböző emberekben különböző mértékkel találkozik”.¹⁵ Az alaptételből következik, hogy az esztétika körébe tartozó különböző érzések felkeltése képezi a költő feladatát, akinek tehát arra kell törekednie, „hogy a' melly érzést célba vett, azt a' lehetséges erővel érdekelje [értsd: ingerelje]”. Az érzések mezőszerű rendszert alkotnak: „[m]inden érzésnek pedig bizonyos határai vannak, mellyeken a' Költő által nem hághat a' nélkül, hogy céljával ellenkező extremumokra ne vetemedjék”.¹⁶ Néhány bekezdéssel később ez azzal a magyarázattal egészül ki, „hogy a' nagyság és dagály, erő és zabolátlanság, naifság és gyermekeskedés, elmésség és nevetségesség 's több ilyenek nagyon közel állanak egymáshoz”.¹⁷ Így válik érthetővé, hogy a „költői közönséges cél [...] az említett határok felé sietésben áll; 's a' tökéletnek lépcsőit a' közelítésnek kisebb vagy nagyobb volta határozza meg.” Talán nem félrevezető azzal a hasonlaltal élni, hogy a jó költőnek minél tisztábban kell látnia azt a képzeletbeli térképet, mely az esztétikai kategóriák által alkotott mezők rendszerét mutatja. Ez persze a kitűzött cél szempontjából szükségessé teszi azt az előfeltevést, hogy ez a struktúra örök és egyetemes. Kölcsey nem is késik a tétel kimondásával: „Ezen tökéletnek ideája tisztábban vagy homályosbban minden egészséges lélekben feltalálhatik; 's minden különböző formák alatt is épen olly szükségesen egy az: mint az Istenség”.¹⁸ Így jut tehát ahhoz a rendszerhez, mely az elmélet szerint viszonyítási alapként szolgálhat a kritikának.

Az alkotó zseni (művész) és a kritikus, akit vizsgálódó megközelítésmódja miatt Kölcsey filozófusnak nevez, eltérő módon viszonyulnak az esztétika alaptörvényeihez, melyek „csak úgy vehettek vagy vehetnek lételt, ha már előre művészek tűntek fel, kiknek a' természet kebeleibe hintette a' mesterségnek magvait; melly magvak azon bámúlatra méltó művekben fejlenek ki, mellyeket genie-munkáknak szoktunk nevezni”.¹⁹ A zseni azért képes remekműveket alkotni, mert „teremtő lelke hathatósan érzi” magában a törvényt, a tökéletesség ideálját „'s törekszik utána”.²⁰ A filozófus-kritikus ellenben elmerül a remekművekben „'s a' művről általhat az alkotó lélek vizsgálására; kilesi azon karaktert jelentő vonásokat, mellyek egyenesen a' lélek sajátságából jönnek; kilesi azon elhajlásokat, mellyeket a' tárgy teve szükségessékké; 's ezer megegyezésekből, 's ezer külömbiségekből regulákat von ki, mellyekről a' művész nem gondolkozott: épen úgy, mint az okoskodó ember nem gondolkozott azon formákról, mellyeket a' vizsgálódó bölcs

¹⁴ KÖLCSEY Ferenc, *Jegyzetek a' Kritikáról és Poesisről* = KÖLCSEY 2003, 31.

¹⁵ KÖLCSEY Ferenc, *Töredékek a vallásról*, = KÖLCSEY 1960, I, 1045.

¹⁶ KÖLCSEY Ferenc, *Jegyzetek a' Kritikáról és Poesisről* = KÖLCSEY 2003, 33.

¹⁷ KÖLCSEY Ferenc, *Jegyzetek a' Kritikáról és Poesisről* = KÖLCSEY 2003, 35.

¹⁸ KÖLCSEY Ferenc, *Jegyzetek a' Kritikáról és Poesisről* = KÖLCSEY 2003, 33.

¹⁹ KÖLCSEY Ferenc, *Jegyzetek a' Kritikáról és Poesisről* = KÖLCSEY 2003, 32.

²⁰ KÖLCSEY Ferenc, *Jegyzetek a' Kritikáról és Poesisről* = KÖLCSEY 2003, 33.

az okoskodásból kivont, 's a' Logikában öszveszerkeztetett." Az ő „vizsgálódó lelkében [...] örök jobbitgatásnak ingere támad fel általa [értsd: a zseni által]; 's innen van, hogy a' philosoph épen a' geniéművekből kivont regulák szerént állítja fel az *Ideált*, melyet a' legerősb Genie sem érhet el egészen: úgy a' mint Platonnak gondolatjaként az isteni értelem sem alkothatott a' gyarló materiából minden részben tökéletes világot.”²¹ A zseni és a kritika egymáshoz való viszonyára nézve mindebből az következik, hogy bár az előbbi jól sikerült alkotásaiban manifesztálódnak legtisztábban a természet örök törvényei, mégsem szerencsés, ha ő nem él azzal a segédeszközzel, melyet „a' művészségnek philosophi studiuma” kínál számára, hiszen – mint Kölcsey mondta – még „a' legelső rangu Genie is ezen studium nélkül gyakran megbotlik”.²² A botlás egyik fontos oka lehet, hogy az egymással ellentétes esztétikai kategóriáknak megfelelő érzésmezőket keskeny határ választja el egymástól, és így akár az apró határáthágás is a művészi hatás komoly romlásához vezet. Gyakorló kritikusként Kölcsey éppen Berzsenyi kapcsán írt úgy erről a problémáról, hogy „a' regula még inkább tartozik a' Geniere mint más akárcire mivel a' jó és rossz igen gyakran ugyan azon forrásból erednek. A' könnyűség hamar szül gondatlanságot, a' nagy erő durvaságot, a' fennség dagályt. Innen van, hogy a' poetai kitételekben gazdag Berzs.[enyi] gyakran dagályos, felesleg való 's értelemtől üres expressziokra téved el.”²³ A most idézettek közvetlenül megelőzik azoknak a költői képeknek a felsorolását, melyek után a bíráló a most tárgyalt kertész-metaforát leírta. Úgy tűnik, bezárult a kör: az eddigiek alapján Kölcsey írásaiból az olvasható ki, hogy nemcsak a bírónak és a kertésznek, hanem a kritikusnak is határozott kritériumok állnak rendelkezésére, mely alapján esztétikai értékítéletét meg tudja hozni.

Mielőtt azonban megnyugodnánk abban, hogy teória és gyakorlat kölcsönösen megerősítik egymást, érdemes egy pillantást vetni a tanulmány ismeretelméleti problémákra reflektáló részleteire. Amikor a gondolatmenet oda érkezik, hogy az egymásnak gyakran ellentmondó, „individuális érzéseken” alapuló értékítéletekkel szemben a valódi kritikának „az emberi lélek természetéből szükség bizonyos tapasztalásokat kivonnia, hogy általok bizonyos közönséges [általános] törvényeket állapíthasson meg”, akkor Kölcsey kimondja, hogy azért nem vonja kétségbe az ilyen törvények lehetőségét, hogy magát „a' szándékos pyrrhonismustól” megóvja.²⁴ A szkepticizmus ismeretelméleti rendszerét kidolgozó görög Pürrhón alaptételét úgy foglalja össze Kölcsey, hogy „mivel semmi sincs, aminek valósága és valótlanága felől egyforma fontosságú erősségekkel nem lehetne harcolni: az ember soha semmi állítást vagy tagadást egész bizonyossággal nem fogadhat el”.²⁵ Ezek szerint a pürrhónizmus elfogadása az értékek körülírhatatlanságának határozott állításával jár, míg a szkepticizmus ezen irányzatának elutasítása az értékek definiálásának lehetőségét adja meg. Kölcsey ez utóbbi mellett úgy áll ki, hogy még csak kísérletet sem tesz a szkepticizmus megcáfolására, csupán a belőle következő értéksemleges világképet utasítja el. Ezzel a döntéssel van összhangban az is, hogy kritikaelméletet olyan előfeltevésre alapozza (a „tökéletnek ideája tisztábban vagy homályosban minden egészséges lélekben feltaláltatik; 's minden különböző formák alatt is épen olly

²¹ KÖLCSEY Ferenc, *Jegyzetek a' Kritikáról és Poesisről* = KÖLCSEY 2003, 33.

²² KÖLCSEY Ferenc, *Jegyzetek a' Kritikáról és Poesisről* = KÖLCSEY 2003, 35.

²³ KÖLCSEY Ferenc, *Berzsenyi Dániel versei* = KÖLCSEY 2003, 58.

²⁴ KÖLCSEY Ferenc, *Jegyzetek a' Kritikáról és Poesisről* = KÖLCSEY 2003, 32.

²⁵ KÖLCSEY Ferenc, *Görög filozófia* = KÖLCSEY 1960, I, 1000.

szükségesen egy az: mint az Istenség.”²⁶), mely lehetővé teszi az irodalmi művek minőségéről hozott ítéleteket. Az előfeltevés fogalmából következik, hogy igazságtartalma mellett nem lehet kielégítően érvelni. Gondolatmenetem szempontjából nem is az a kérdés, hogy mennyire védhetőek a tanulmány előfeltevései, hanem az, hogy milyen mértékű tudatosság vezette Kölcsey tollát. Az, hogy a szkepticizmus problémáját felvetette, és az a mód, ahogy a pürrhónizmust elutasította, arra utal, hogy ismeretelméletileg reflektáltan végezte a műveleteket. Reflektáltságot bizonyít a tanulmány nyitóbekezdése is. Ennek a játékosan ironikus szövegnek a szerzője, azt hangsúlyozza, hogy nem a teljesség igényével kíván átfogó történeti áttekintést adni. Kallimakhoszt idézi, hogy „[a] nagy könyv, [...] nagy gonosz”, és ennek jegyében, mint mondja, „csak saját szűk olvasásomnak ‘s gondolkozásomnak resultatumait szeretem a’ közönségnek bemutatni. Innen van, hogy írásomban hézakok vagynak; ‘s principiumim nincsenek iskolai szorossággal kifejtetve. A’ gondolkozó fej ítéletet hoz a’ resultatumokrol a’ principiumokra és viszont; ‘s az ilyenekre nézve Montesquieunek tanácsát követnünk illik: *nem mondani el mindent; ‘s a’ mit mondunk is csak azért mondani el, hogy az olvasó gondolkodásra ébresztessék.*” Több ez, mint szokványos, szerénykedő mentegetőzés. Valódi funkciója az, hogy tisztázza a tanulmány állításainak ismeretelméleti státuszát: előfeltevésekre épülő következtetések, mely utóbbiakat bizonyos pontokon megfigyelések is alátámasztanak. A filozófiailag paléozott és a megismerés nehézségeivel tisztában lévő szerző saját állításainak reflektálttá tételével teremti meg a világról való beszéd lehetőségét. Kölcsey láthatóan tisztában van azzal, hogy a viszonylag egyértelmű közösségi konvenciókra hagyatkozó bíró és kertész merőben más helyzetben van, mint a természet örök törvényeire építeni kívánó kritikus. Azonban ahhoz, hogy ne kelljen lemondania értékítélete kimondásáról, megfogalmazza a viszonyítási alapként funkcionáló tételeit, de ugyanakkor jelzi, hogy az általa kimondott és a bírálat során alkalmazott örök törvények ismeretelméleti szempontból hipotézisek.

Kölcsey nemcsak kritikaelméleti tanulmányát, hanem bírálatait is úgy formálta meg, hogy reflektált ítéletei ismeretelméleti státusára. Kis Jánosról írott recenziójában az értékelő rész így kezdődik: „REC.[ensens] állhatatosan azt *hiszi*, hogy Kis az első rendű Magyar költők számokba tartozik, ‘s a’ leg méltóbban érdemli azon közönséges javallást, mellyel fogadtatott, ‘s épen ezen *hit* indította REC[ensens]t arra, hogy ezen három kötet verseket vizsgálat alá vegye, mert midőn Recenziójink ily igen kevés számban jelennek meg, illő, hogy csak a’ nagyobb Írók vétessenek ítélet alá, melly ifjainknak mustra és tükör gyanánt szolgálhasson.” (Kiemelések tőlem. – Gy. L.)²⁷ Aligha lehet ennél jobban hangsúlyozni, hogy a bírálat alapja a hit osztályába esik. A tízes években keletkezett összes további kritikájában megtalálható az a hangsúlyos mozzanat, hogy ítéletét valamilyen feltételtől teszi függővé. Már idéztem a Csokonai-recenzió kezdetét, mely szerint a bírálat akkor válik érvényessé, ha az egyes ítéletek összhangban vannak „a’ tisztább ízlésnek regulájival”.²⁸ A Bercsenyi-recenzió első bekezdése az idealizálást a költészet szükséges feltételévé teszi, hogy aztán ezen mérce alapján ítéljen az egész magyar költészetéről és benne Bercsenyiről: a poétánál „a’ közönséges tárgy bizonyos *idealitást* nyer, miként *Fügernek* ecsete alatt a’ mindennapi ember’ portraitja, az az, hogy ő mindent bizonyos varázslat által megszébbít, ‘s ime a’ titok, ime a’ *Kánon*,

²⁶ KÖLCSEY Ferenc, *Jegyzetek a’ Kritikáról és Poesisről* = KÖLCSEY 2003, 33.

²⁷ KÖLCSEY Ferenc, *Kis János versei* = KÖLCSEY 2003, 48.

²⁸ KÖLCSEY Ferenc, *Csokonai Vitéz Mihály’ munkájának kritikai megítéltetések* = KÖLCSEY 2003, 39.

mellyet még Aristoteles felállított: εις το κρειττον! [...] Ha ezen principiummal gyűjtjük meg a 'Kritika' fáklyáját, 's akarjuk a' magyar Költés' történeteit felvilágosítani: úgy találjuk, hogy [...]”²⁹ A feltételes tagmondat megfogalmazása logikailag megengedi, hogy más szempont szerint is meg lehessen vizsgálni a magyar költészet történetét, miáltal az idealizálás elve – a szöveg saját logikája szerint – az előfeltevések kategóriájába kerül. A Dayka Gáborról papírra vetett rövid recenzió-töredék kezdetén nemcsak a feltételelesség mozzanata figyelhető meg, hanem a pontos megismerés lehetetlenségének kiemelése is: „A' poetai geniet, mint minden más geniet a' világon, közönséges regulák által meghatározni nem lehet. Mind az a' mire itt tapogatózások által vezettethetünk, nem egyéb csak individualis tapasztalás. Némelly Genie egyedül saját sugallatainak általadva, maga után vonja a' nyelvet 's annak szépségei, mintegy a' semmiből, az ő intésére látszanak előteremni; némelly pedig jární látszik a' nyelv után 's kitételeit vagy keresi vagy előre készíti. [...] Ha ezen antithesisnek példáját Literaturánk körében akarnók fellelni, két poetánk fogna legelőször is eszünkbe jutni: Himfi és Dayka.”³⁰ A felhozott példák mindegyike azt mutatja, hogy Kölcsey bírálatának elején található egy szövegrész, mely vagy közvetlenül utal a megismerés korlátaira, vagy a feltételelesség mozzanatának beiktatásával mintegy gondolati játékká teszi a recenzió ítélkező részét. Ebben az összefüggésben olvasva a Berzsenyi-recenziót a vadhajtásokat lemetsző kertész már sokkal közelebb áll a kritikushoz, mint a polgári életben ítélkező bíróhoz.

²⁹ KÖLCSEY Ferenc, *Berzsenyi Dániel versei* = KÖLCSEY 2003, 53.

³⁰ KÖLCSEY Ferenc, *Recenzió Dayka Gáborról* = KÖLCSEY 2003, 62.